

**Історія зарубіжних політичних  
вчень. Змістовна частина 3  
"Політичні вчення доби  
Просвітництва"**

Цей комплекс є невід'ємною складовою навчальної дисципліни «Історія зарубіжних політичних вчень». Він дає змогу з'ясувати та засвоїти зміст основних етапів історії зарубіжних політичних вчень, простежити досягнення людською думкою сутності політики та закономірностей її розвитку, а також особливостей її ідеологічного обґрунтування та ціннісного арсеналу суспільного буття. Ці положення можуть бути застосовані під час аналізу процесів формування державності й громадянського суспільства в Україні.

Для студентів, аспірантів і викладачів вищих навчальних закладів.

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Філософський факультет Кафедра політології

Ф. М. Кирилюк

# ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ

ЗМІСТОВНА ЧАСТИНА III

ПОЛІТИЧНІ ВЧЕННЯ  
ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС

В 4-х ЧАСТИНАХ  
(ТРЕТЄ ПЕРЕВИДАННЯ)

Видавництво  
«Центр учбової літератури»  
Київ – 2023

УДК 340.12(075.8)  
К 43

*Затверджено кафедрою  
політології філософського факультету  
Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка  
(протокол № 1 від 26 серпня 2022 року)*

**Рецензенти:**

**Третяк О.В.** — доктор політичних наук професор;

**Салтовський О.І.** — доктор політичних наук.

**Кирилюк Ф. М.**

**К 43** Історія зарубіжних політичних вчень. Навчально-методичний комплекс в 4-х частинах. Змістовна частина III «Політичні вчення доби Просвітництва» / Ф. М. Кирилюк. — Київ: Вид. «Центр учбової літератури», 2023. 460 с.

**ISBN 978-611-01-2866-7**

Цей комплекс є невід'ємною складовою навчальної дисципліни «Історія зарубіжних політичних вчень». Він дає змогу з'ясувати та засвоїти зміст основних етапів історії зарубіжних політичних вчень, простежити досягнення людською думкою сутності політики та закономірностей її розвитку, а також особливостей її ідеологічного обґрунтування та ціннісного арсеналу суспільного буття. Ці положення можуть бути застосовані під час аналізу процесів формування державності й громадянського суспільства в Україні.

Для студентів, аспірантів і викладачів вищих навчальних закладів.

**ISBN 978-611-01-2866-7**

© Кирилюк Ф. М., 2023.  
© Видавництво «Центр учбової літератури», 2023.

**ЗМІСТОВНА ЧАСТИНА ІІІ.**  
**ПОЛІТИЧНІ ВЧЕННЯ**  
**ВІД ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА**  
**ДО ВИНИКНЕННЯ МАРКСИЗМУ**

**Тема VIII.**  
**ПРОСВІТНИЦТВО — СВІТОГЛЯД ХVІІІ ст.**

**I. План вивчення теми:**

1. Просвітництво як суспільно-історичний феномен.
2. Романтизм – реакція на просвітницький раціоналізм.
3. Соціалізація науки.

Просвітництво – це європейський загальнокультурний рух за поширення раціонального знання, подолання релігійного мракобісся й невігластва мас, упровадження в суспільне життя цінностей, що ґрунтуються на повазі людської гідності.

Просвітництво пропагувало ідеї буржуазної демократії, суспільного прогресу, рівності, праці на благо суспільства, свободи особистості, республіканського державного устрою.

Просвітители піддавали критиці форми життя, що склалися. Вони розкладали їх як наслідок обману народів владою і церквою, виходячи з того, що в громадянському суспільстві, якщо воно побудоване розумно, людина стає цивілізованою. Матеріальною основою зростання культури і моральності, перетворення її з інстинктивної в усвідомлену є розширення торгівлі та зростання промисловості, утворення національних держав, установлення влади людини над власними пристрастями та стихійними силами природи. Історичне майбутнє просвітители вбачали в «царстві розуму».

У цей період відбувається формування ліберальної політичної доктрини, обґрунтування необхідності розподілу влади, дається характеристика правової держави, здійснюється аналіз цінностей та механізму функціонування демократії, формується концепція прав людини і громадянина.

Найвищого рівня Просвітництво досягло у Франції напередодні Великої французької революції, стало основою світогляду під час війни за незалежність у Північній Америці (1775-1783). Згодом ідеологія

Просвітництва почала домінувати в інших країнах, поширилась у Німеччині, Іспанії, Італії, серед слов'янських народів, відіграла значну роль у формуванні політичних концепцій зміни устрою держав та їхніх правових систем.

Мета Просвітництва – критика основ феодальної ідеології, релігійних забобів, боротьба за віротерпимість, свободу наукової та філософської думки.

## **1. ПРОСВІТНИЦТВО ЯК СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ФЕНОМЕН**

Просвітництво – культурно-ідеологічний суспільний рух XVIII ст., який зародився у Франції і трансформувався у філософсько-політичні, правові доктрини мислителів переважної частини новочасної Європи, Америки та інших частин світу.

Після Відродження і Реформації це був третій духовний переворот, який цілковито покінчив із середньовічною системою цінностей.

На той період припадають нова хвиля розвитку соціальних і природничих наук, культури, формування величезних колоніальних імперій, перехід від феодалізму до капіталізму, загострення соціально-класових протирія, становлення сучасних політичних ідеологій. Загалом це свідчило про перехід людства до індустріального суспільства та динамічну модернізацію всіх граней суспільного життя. Саме в епоху Просвітництва зародилися сучасні ідеї та концепції прав і свобод людини і народів, народного суверенітету, нації, національної держави, націоналізму, федералізму тощо. Ці та інші ідеї справили суттєвий вплив на тогочасне політичне життя, формування передумов майбутніх соціальних революцій та національно-визвольних війн у Європі й Північній Америці. Багато їх увійшло до Декларації незалежності та Конституції США, французької Декларації прав людини і громадянина та інших законодавчих актів. І нині чимало з них є орієнтирами суспільного розвитку людства.

У Франції основні риси Просвітництва втілювалися з класичною гідністю, послідовністю і радикальністю. Розвивалося воно в умовах кризи феодально-абсолютистського ладу, яка розпочалася в останні роки перебування на троні Людовика XIV (1661-1715) і найбільше загострилася в період регентства (1715-1723), правління Людовика XV (1723- 1774) і Людовика XVI, за якого в 1789 р. почалася Велика французька революція. Вона призвела до повалення монархії (1792) і

досягла 1872 р своєї демократичної кульмінації в часи якобінської диктатури 1793-1794 рр. У той період Франція зазнала надзвичайно інтенсивного політичного і духовного розвитку, висунувши на світову арену багатьох видатних мислителів, політиків, письменників.

Основи Просвітництва в Англії закладені революційними подіями 1688-1689 рр., внаслідок яких вона стала парламентською монархією. «Славна революція», якою завершився тривалий період соціальних заворушень і громадянської війни, відкрила Англії шлях до капіталістичного розвитку. Наприкінці XVII – у першій половині XVIII ст. тут відбулися серйозні зміни в економіці. Внаслідок переходу від мануфактурного до фабричного виробництва Велика Британія стала провідною промисловою державою. Це, в свою чергу, спричинило те, що вона стала й провідною колоніальною державою. Поступ промисловості супроводжувався розвитком природознавства, що сприяло поширенню вільнодумства й антиклерикальних настроїв, збагачення політико-економічних концепцій суспільного розвитку.

Просвітництво Італії сформувалося значно пізніше, ніж в інших європейських країнах, що було спричинено контрреформацією (релігійно-політичним рухом у Західній Європі, організованим папством проти реформації – релігійних перетворень католицизму в дусі євангельських ідеалів, унаслідок чого сформувався самостійний напрям у християнстві – протестантизм). Просвітницький рух Італії, розвиток якого припав на другу половину XIII ст., не мав того радикального, навіть певною мірою «агресивного» характеру, яким він був у Франції, хоч і живився його ідеями. Найпомітнішими діячами Просвітництва в Італії були П'єтро Веррі (1728-1797), Алессандро Веррі (1741-|816), Чезареккарія (1738-1794) та інші, які створили «Товариство Кулаків» і періодичне видання «Кафе», де пропагували свободу думок, дискусій з політичних, юридичних та філософських питань. Особливу увагу приділяли вони боротьбі проти культурної інерції, застарілого законодавства, проти всього, що стримувало розвиток італійського суспільства.

Доба Просвітництва в Німеччині пов'язана з боротьбою за національну єдність, оскільки на ті часи вона була роздібненою на численні невеликі феодальні князівства і монархії, загальна кількість яких досягла 360. Найбільші з них (Саксонія, Ганновер, Гессен, Брауншвейг, Мекленбург, Баварія, королівство Пруссія) становили оплот абсолютизму. Німецький народ страждав від тиранії монархів. За цих умов зусилля просвітництва були спрямовані на створення

загальнонімецької держави, які керували принципами закону і права. Просвітницький рух зумовив тут і піднесення філософської думки.

У середині XVIII ст. у США, як і в розвинутих на той час західноєвропейських країнах, гостро постала проблема ліквідації феодально-кріпосницьких відносин, які утвердилися тут століттям раніше під тиском англійського уряду. Насаджена ним феодальна система експлуатації колоній, поширення феодально-теологічних забобонів у сфері культури загострили соціально-політичні протиріччя в американському суспільстві, які згодом вилились у війну північних американців за незалежність (1775-1783). Ця війна стала предтечею революції у Франції та наступних революційних воєн, що дало підставу Фрідріху Енгельсу назвати її набатним дзвоном для європейської буржуазії.

Саме в цю епоху в середовищі демократично налаштованих американців (партії вігів – «революціоністів») заявили про себе великі мислителі-просвітники.

Загалом сутність просвітницької ідеології полягала у відстоюванні вирішальної ролі освіти, науки, культури, політики і права в розв'язанні соціально-політичних проблем суспільства. Наголошуючи на ролі знання в історичному поступі, просвітники вважали його найголовнішим фактором людського буття. На їх думку, феодальне суспільство породило людські страждання, рабську залежність і несправедливість, оскільки було побудоване на омані. Причину суспільного зла просвітники вбачали в неучтві, а головним засобом боротьби з ним вважали просвіту умів, поширення наукових знань і передових філософських ідей. Тільки наука й освіта, за твердженнями просвітників, здатні забезпечити радикальні зміни в житті, змусити феодальне суспільство, царство темряви і ошуканства, поступитися місцем царству розуму й правди. Тому цілком закономірним є погляд на Просвітництво як на оптимістичну політичну філософію, що цілком присвятила себе духовному й суспільному поступу.

Як стверджував Ф. Енгельс, просвітники не визнавали жодних авторитетів, піддавали прискіпливій критиці (аналізу) релігію, розуміння природи, суспільства, державний устрій. Мислячий розум став для них справжнім мірилом усього суцього. «Усі попередні форми суспільства і держави, всі традиційні уявлення були від-знані нерозумними і відкинуті».

У лоні Просвітництва розвинулися різні напрями й течії, які відрізняються між собою ступенем радикальності, характером



філософських поглядів та суспільно-політичних ідеалів. Але основними теоретичними засадами просвітницької ідеології є соціально-політичний утопізм, просвітницький «раціоналізм», метафізичність пізнання, просвітницький антиісторизм, просвітницький романтизм.

Соціально-політичний утопізм. У його основі лежить переконаність у вирішальній ролі просвітництва і знань у соціальному розвитку, оскільки причиною бід і негараздів людей є невігластво. Подолати цей жалюгідний стан можливо тільки шляхом просвітництва. А ліквідувати феодальні відносини, деспотизм, фанатизм і свавілля зможуть «освічений монарх», «розумний муж-правитель» або «мудрий законодавець». Поступове поширення знань зумовить позитивні соціальні процеси.

Просвітницький «раціоналізм». Суть його виражається формулою «Закони природи суть закони розуму». У своїх міркуваннях просвітники рухались від природи до розуму, який людина отримує від природи, а потім пристосовується до неї.

Тому цілком обґрунтованою, на їх погляд, є вимога піднести закони природи до рангу обов'язкових юридичних законів. Отже, у світогляді Просвітництва вимальовується ланцюжок рівностей: природне = розумне = корисне = (благос) = законне = пізнання = здійснення. Цей ланцюжок відображає історичний і гносеологічний оптимізм просвітництва, його натуралістичну орієнтацію.

Метафізичність пізнання. Особливість її полягає в абсолютизації пізнавальної ролі відчуттів. Така сама роль відводиться осягненню, суб'єкт якого розглядається не як діяльна істота, а як пасивний сприймач зовнішніх подразнень. Відповідно пізнання тлумачиться не як продукт взаємодії об'єкта і суб'єкта, а як трансформація об'єктивного в суб'єктивне. Отже, в «суб'єктивному» просвітники вбачали перешкоду, щось негативне, яке затьмарює істину, не усвідомлюючи того, що без суб'єктивної діяльності неможливе об'єктивне за змістом пізнання, оскільки воно досягається через їх взаємоопосередкування і творчу активність суб'єкта.

Просвітницький антиісторизм. На думку просвітників, у реальному історичному процесі відбуваються як відхилення від природної «норми», так і повернення до неї, як викривлення людської природи, так і її виправлення. Будь-яке відхилення від норми випадкове. Історія є нагромадженням породжених невіглаством випадковостей і нісенітниць. Часи «рабства», що, на думку просвітників, охоплювали власне рабовласницький і феодальний період, були епохою тупості й омани, своєюрідною перервою у поступі людства.

"Просвітницький романтизм. Він притаманний пізньому Просвітництву. Цей особливий світогляд виявив себе у філософії, політиці, економіці, історії, літературі, живописі, поезії й лінгвістиці. Романтизм претендував на універсальність, маючи на меті синтезувати людські знання, по-новому пізнати світ у його єдності й багатогранності. Його теоретики однаково вільно зверталися до музики, образотворчого мистецтва, філології, філософії історії. Романтизм багато в чому зобов'язаний Великій французькій революції, що продемонструвала всю складність і суперечливість історичного процесу, велич людини, яка прагне перетворити світ, і водночас обмеженість її сил.

Певною мірою романтизм є продуктом гіркого історичного досвіду, в основі якого лежить протиріччя між привабливими теоріями і суворою реальністю. Це спонукало романтиків критично глянути на ідеї класичного Просвітництва і на просвітників, оскільки реальність вони розглядали як поле, на якому повинно здійснюватися задумане. Однак ідеал і реальність є трагічно розірваними, перебувають у різних площинах, причому ідеал завжди вищий за реальність.

Просвітники опонували феодально-абсолютистським монархіям, релігійній ідеології, обґрунтована ними ідея рівності протистояла ідеям станових привілеїв, а ідея народного суверенітету – суверенітету монархів. Завдяки їхнім старанням набуло розвитку вчення про природне право рівних за природою людей, про невідчуженість природних прав тощо. Із цих засад виростили їх намагання змінити «нерозумний» феодальний лад «розумним», який відповідав би природному порядку.

Цей суспільно-історичний феномен влучно і образно охарактеризував Іммануїл Кант, який вважав Просвітництво виходом людини зі стану свого неповноліття, в якому вона перебуває через власну вину. «Неповноліття є нездатність користуватися власним розумом без керівництва кимось іншим... Sapere aude! -- май мужність бути мудрим – таким є гасло епохи Просвітництва».

## **2. РОМАНТИЗМ – РЕАКЦІЯ НА ПРОСВІТНИЦЬКИЙ РАЦІОНАЛІЗМ**

На перетині XVIII і XIX ст. в Німеччині та інших європейських країнах виник новий напрям у духовній та художній культурах, який отримав назву романтизм.

Цей розлом століть був настільки радикальним, що дуже важко знайти йому аналоги. У 1789 р. розпочалася Велика Французька революція, яка викликала небачений ентузіазм європейських інтелектуалів. У 1792 р. у Франції була повалена монархія і проголошена республіка. У липні 1793 р. король був засуджений до страти і в серпні уже всі відчули, що таке терор: сотні тисяч безневинних людей стали жертвами революції. Страшним символом цієї епохи стала гільйотина – стародавній пристрій для смертної кари, який був вдосконалений ескулапом Ж. Гільйотеном – членом Установчих зборів Франції. Вона знищила всі паціфістські і філантропічні ілюзії просвітницького століття. Сходження Наполеона на вершину слави в 1804 р., проголошення імперії, військові походи, які заточили Європу в пороховий дим і гуркіт заліза, перевернули старий континент, внаслідок чого виник новий деспотизм – жива докора просвітницькому «ілюмінованому» розуму.

Розчарування в ідеалах Просвітництва внаслідок революційного оновлення світу, заперечення утилітаризму існуючої дійсності, принципів буржуазного практицизму, жертвами яких ставала людська гідність, песимістичний погляд на майбутнє, світогляд «світової скорботи» поєднувалися в романтизмі з прагненнями до гармонії і світопорядку, з пошуками нових, абсолютних і безумовних ідеалів. Гострий розрив між ідеалами і гнітючою реальністю викликав у свідомості багатьох інтелектуалів хворобливо-фантастичне світовідчуття і гірку усмішку над невідповідністю мрії та дійсності, доведених у літературі й мистецтві до принципу «романтичної іронії».

У Німеччині передісторію романтизму пов'язують з громадським рухом, який у

70-х роках протікав під гаслом «Буря і натиск» (Sturm und Drang). Воно походить від назви однієї із драм Фрідріха Клінгера (1752-1831), яку використав А. Шле-гель як назву цілого руху і який мав на увазі «бурю почуттів», шалений потік пристрастей (Клінгер свою драму спочатку назвав «Суматоха»). Як у названому творі, так і в свідомості багатьох учасників цього руху було протиставлення дійсного поняття безжественного як «інтелекту вищого розуму» – пантеїзму. Цей підхід також прослідковується в гетівському «Прометейі» і окремих персонажах М. Р. Лейнца (1751-1792). Зневага до тиранів, екзальтована свобода, сильні почуття, нестримні пристрасті, безкомпромісні характери – все це стало невід'ємною частиною епохи романтизму.

«Штурмовці» зуміли виразити дух цілого народу, стан німецької душі в період історичного перелому. Гердер, Шиллер, Гете, Екобі – всі вони пройшли через «Штурм» і стали класиками романтизму.

У філософії також існує період повернення до класики. Шлейрмахер не тільки зробив переклад платонівських діалогів, але включив їх у філософський дискурс.

Шеллінг впевнено використовує теорію ідеї і поняття світової душі. А гегелівська система з'явилась на світ після нового читання класики, усвідомлення сенсу «діалектики», які наглядно прослідковуються із Геракліта в гегелівській «логіці».

Щоб зрозуміти сутність романтизму, слід визначити це поняття. В науці існує більше ніж 150 його визначень. Для усвідомлення сутності цього феномену, відомі історики філософії Д. Реале та Д. Антисері запропонували шість істотних рис, притаманних цьому поняттю: 1) етимологічну генезу терміну з лексико-філологічної точки зору; 2) хронологічні та географічні рамки феномену; 3) романтизм як психологічне і моральне явище; 4) концептуальне наповнення, яке властиве романтизмові; 5) характерна форма мистецтва; 6) романтична філософія.

1. Етимологія слова. Воно має багату історію. В історії англійської літератури (А. С. Ваugh) прикметник «романтичний» з'явився в середині XVI ст. Він визначає щось екстраваганте, фантастичне, нереальне. На сторіччя пізніше ним стали називати ситуації особливо приємні, що описувались в «романтичній» поезії та прозі.

Поступово це поняття почали вживати в значенні виразу смочій, інстинктів.

Ф. Шлегель пов'язував романтизм із епічним, середньовічним, психологічним та автобіографічним романом.

1. Історичні рамки. З історіографічного та географічного погляду, романтизм – це не тільки поезія та філософія, а й музика і мистецтво, яке бурхливо розвивалось в кінці XVII та першій половині XVIII ст. Цей рух був поширений у Франції, Італії, Іспанії, Англії, Німеччині, де набув національних рис у кожній з цих країн.

2. Морально-психологічне явище. Стан внутрішнього дискомфорту, душевні страждання і політ душі, що шукає і не знаходить спокою, які ведуть до конфлікту з реальністю, від якої романтичний герой втікає. «Не то чувство, что выше разума,

или нечто от особой непосредственности, интенсивности или настоятельности, даже не меланхолическая созерцательность; скорее сам

факт чувственності в своїй незамисловатій простоті приведен в изменение крайней восприимчивости и раздраженности».

1. Концептуальне наповнення. Кожний романтик прагне до безкінечності. Цю тенденцію виражає слово «*streben*» – «вічний порив», адже людський досвід не знає нічого безкінечного. І філософія, і поезія сходяться на тому, що безкінечне – смисл і джерело всіякого кінцевого. Філософія доводить цей зв'язок, а поезія її реалізує. Природу тлумачать як життя, яке безперервно творить, а смерть – лише як засіб мати більше життя. Природа – гігантський організм, який схожий на людський, це рухома гра сил: її міць – божественна. Шеллінг заявляв, що природа – це закам'янілий розум, дух, які стають видимими. І відповідно релігія в романтиків зазнає переоцінки. На відміну від просвітників, вони бачили в ній місток від кінцевого до безкінечного.

2. Форма мистецтва. Шлегель підкреслював виразність безформенного ескізу, фрагменту, чогось незавершеного, де форма вторинна. Отже, в романтиків в мистецтві надається первинність змісту над формою.

3. Філософія. Бенедетто Кроче став автором такої цитати: «Філософський романтизм підняв знамено того, що інколи називають не зовсім точно, інтуїцією, фантазією, на противагу холодному розуму, абстрактному інтелекту».

Засновниками романтизму є брати Шлегелі, Август (1767-1845) і Фрідріх (1772--1829), Новаліс (справжнє ім'я – Фрідріх фон Ганденбург) (1772-1810), Фрідріх Даниїл Ернст Шлейєрмахер (1768-1834) і Фрідріх Гельдерлін (1770-1843). Фрідріх Шлегель заснував у 1798 р. в Берліні журнал «Атенеї», перший номер якого опубліковано в травні 1798 р. Він проіснував усього-навсього два роки, за які став надзвичайно поширеним. Гете і Шиллер були супротивниками ідеологічних ексцесів романтиків, однак належали до романтичної епохи, дихали її ПОЛІТИЧНИМ ЧИ ПОВІТРЯМ? погляди романтиків були досить різноманітними. В Німеччині вони були в площині від лібералізму до легітимістсько-консервативних. У Великобританії і Франції спостерігався протилежний напрям. Представник англійського романтизму Шеллі відкидав будь-яку форму політичного і церковного пригнічення, виступав проти існування Бога і правлячих класів, звеличував життя, освячене свободою і усвідомлене самореалізацією. У іншого англійського романтика – Джона Кітса естетизм був заснований на глибокій меланхолії, печалі з приводу того, що краса і життя взаємовиключають одне одного.

Німецький романтик Є. Гофман у своїй творчості розкрив глибоку прірву між способом життя і мисленням художника, і простої людини. Творчість Людвіга Тіка відзначено стилевим методом романтичної іронії, який відтінює оманливий характер та ілюзорність мистецтва. Клеменс Брентано та Людвіг Ахім опублікували збірник народних пісень «Загадковий рік хлопчика» і створили форму романтичної казки.

Твори французьких романтиків Альфонса до Ламартіна да Мюссе виражали нігілістичні настрої, так звану «світову скорботу», меланхолію і страждання як наслідок болісних любовних відносин. Жорж Санд (Аврора Дюпен) виступила за емансипацію жінок, за їх право на щастя і свободу, любов.

В музиці романтизму, головним чином у творчості Роберта Шумена, Ференца Ліста, Фредеріка Шопена, традиційні форми були витіснені переважно невеликими творами.

### **3. СОЦІАЛІЗАЦІЯ НАУКИ**

XVIII ст., як і вся епоха Просвітництва, увійшли в історію людства під знаменом наукових відкриттів і філософського осмислення сутності суспільних змін, які повинні були принести народам свободу і рівність, знищити привілеї церкви і аристократії. Відкриття XVII ст. в сфері природничих наук підтвердили думку про те, що розум і наукові методи дають можливість створити істинну картину світу. Віра і авторитети поступилися місцем послідовному скептицизму. Традиційну станову модель суспільства повинна була змінити нова форма держави, яка була б заснована на владі розуму і закону.

Наукові відкриття в математиці, фізиці, біології, хімії, ембріології, фізіології, анатомії, геології, кристалографії, астрономії, історії та інших науках дали можливість здійснити глибокі економічні і соціальні зміни, які отримали назву промислової революції, або промислового перевороту. Найбільш чітко цей процес став проявлятися у Великобританії, Нідерландах та інших європейських країнах і США.

Економічне зростання і розвиток техніки досягли темпів у 1750-1850 рр., що було пов'язано з глибинними змінами в усіх сферах суспільного буття. Промислове виробництво стало основним рушієм розвитку економіки та джерелом для формування нової якості життя. Якщо на початку індустріальної епохи економічний розвиток визначався механізацією текстильного виробництва і використанням кам'яного вугілля для отримання парової енергії, то на наступному етапі головним

фактором стає будівництво залізниць. Новий транспортний засіб завдяки своїй швидкості і надійності змінив способи переміщення товарів і пересування людей, дав могутній стимул розвитку торговельних та економічних зв'язків як усередині окремих країн, так і між економічними регіонами світу.

У свою чергу, залізничний транспорт потребував швидкого зростання вуглеводобувної і сталеварної галузей промисловості. Тому на другому етапі промислової революції ключовою галуззю стає саме сталеварне виробництво.

Промислова революція супроводжувалася серйозними соціальними змінами. У період економічного підйому зросли доходи населення, зменшилася масова бідність, яка була наслідком стрімкого зростання кількості населення і пролетаризації широких верств сільського населення. Одночасно утворювалася велика за чисельністю соціальна група робітників, які працювали й жили в жалюгідних умовах.

Становище найманих працівників в епоху промислової революції стали найгострішим соціальним питанням.

Одночасно з цими соціально-економічними процесами, в яких наука займала провідне місце, проходить процес переосмислення проблем розвитку самої науки. Тісне переплетення філософських ідей і наукових теорій, ознаки еволюцій. них процесів, які спостерігаються як у самій науці, так і в зміні філософського бачення самої людини, істини, світу в цілому, примушують їх поглибитися в сутнісні проблеми людського буття. Ці процеси набувають активного розвитку в кінці XVIII та впродовж XIX ст. Особливо слід підкреслити значення таких процесів, як заснування еволюційної теорії, лінгвістики, спроб пояснити сутність неевклідової геометрії, появу експериментальної психології та наукової соціології.

У цьому контексті достатньо навести декілька суттєвих прикладів, щоб зрозуміти об'єктивну необхідність філософського осмислення науки. Класифікація живих організмів К. Ліннея стає основним принципом сучасної біологічної систематики.

Теорія клітин В. Віхрова показала, що «тваринна істота є сумою одиниць, кожна з яких володіє всіма характеристиками життя». Так зародилася генетика. Г. Мендель поєднав математичне знання з ботанічним і відкрив закон спадковості. Мікробіологія перемагає інфекційні хвороби. Відкриття у сфері електропровідності дали змогу створити телефон, динамомашину, всю індустрію електричних машин. Порівняльна граматики і відкриття фонетичних законів стали гордістю

німецької науки. Дві науки, що вийшли зі сфери метафізики і які досліджують глибинні закони суспільства, структурують свій предмет і метод саме як наукові дисципліни: психологія (школа Вундта) і соціологія (Дюркгеймівська школа).

Ці та інші проблеми, які породжені наукою, сприяють швидкому зростанню наукових центрів, університетів, інститутів природничого та гуманітарного спрямування XVIII-XI ст. – це століття філології та історії, мистецтва та археології, політології та права. Математика, геометрія, еволюційна теорія, астрофізика та інші природничі науки народилися не тому, що вони слугували індустрії, тій чи іншій владі. За спиною науки стояли не промисловий король або монарх. Навпаки, вона є виразом усієї історії народів, культур, пам'ятаю покоління.

### **Основні поняття та категорії**

**Историзм (historicism)** – теорія, згідно з якою історичні події розвиток, погляди і вартості, притаманні кожному історичному періоду. У соціальній філософії історизм, назва якого походить від німецького слова *Historismus*, спочатку означав наполягання на потребі «увійти» в певний історичний період, щоб зрозуміти його через вивчення значення слів і концепцій, уживаних за тієї доби. Проте після публікації праці Карла Поппера «Злиденність історизму» (1957) найуживанішим значенням цього терміна стало зовсім інше: віра в неминучість історичного розвитку, що піде певним шляхом [Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К.: Основи, 2005. – 789 с.].

**Промислова революція (industrial revolution)** – великі взаємопов'язані економічні, технологічні і соціальні зміни 1760-1850 рр., коли у Великобританії була започаткована промислова економіка, заснована на новій машинній технології і фабричній системі. В результаті таких змін Великобританія стала першим індустріальним суспільством. Вирішальні особливості його процесу: а) зростання капіталістичного контролю над процесом праці, збільшення розподілу праці, удосконалення ефективності і виробництва на фабриках і майстернях; б) винахід нових машин і удосконалення застосування спочатку води, а згодом пару в гірничо-обробній промисловості (особливо в текстильній і сталеварних галузях), на транспорті [Большой толковый социологический словарь (Collins), Т. 2. – М.: Вече, АСТ, 1999, – 528 с.).



**Просвітництво** – ідейно-політична течія часів переходу суспільства від феодалізму до капіталізму. П. відображало інтереси народжуваної буржуазії й народних мас і відіграло роль ідеологічної підготовки буржуазних революцій, найрадикальнішою з яких була Велика французька революція 1789 р. Епоха Просвітництва охоплює кінець XVIII- початок XIX ст. Соціально-економічні основи Просвітництва зумовили його головні ідейні настанови, які полягали в критичному ставленні до соціальної і політичної організації феодального, суспільства, а також до його ідеологічної легітимації.

Просвіттелі критикували феодальний лад, абсолютистську монархію, рішуче виступали проти кріпосництва, обґрунтовували необхідність встановлення нових суспільних порядків, які сприяли б поліпшенню життєвих умов народних мас, їхнє право на освіту і культуру. Різкій критиці піддавали вони релігійні догмати, схоластику, відстоювали світський характер суспільного життя. Вони боролися за встановлення «царства розуму», заснованого

на «природних» правах і рівності людей. Визначальну роль у розвитку суспільства вони надавали свідомості людей, усі вади суспільства пояснювали неучтвом, неосвіченістю людей, нерозумінням ними своєї власної природи.

Найважливішим засобом соціального поступу вони вважали поширення освіти, пропаганду наук, знань, ідей справедливості і добра. Найбільшого розквіту ідеологія Просвітництва досягла у Франції XIII ст. Найвидатнішими представниками французького Просвітництва були Ш. Монтеск'є, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, К. А. Гельвецій, П. А. Гольбах. Усі вони виступали проти необмеженої монархії, втручання церкви в політичне життя, за скасування станових привілеїв, доводили правомірність знищення феодалізму. Вони зробили великий внесок у розвиток світової політичної думки, розробляючи питання про походження держави, про її функції, про типи державного управління, про шляхи демократизації суспільства, про поділ влади. Їхні ідеї значною мірою сприяли утвердженню в суспільстві принципів буржуазної демократії. У ранньому французькому Просвітництві виявлялись ілюзії щодо освіченої монархії. У пізньому переважали радикальні суспільно-політичні вимоги, гостра критика абсолютистської влади поєднувалася з обґрунтуванням ідей буржуазної демократії і громадянських свобод.

[Політологічний енциклопедичний словник / Упор. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенька. – Вид. 2-е. К.: – Генеза, 2004. – 736 с.]

**Раціоналізм (rationalism)** : 1) всезагальна віра у здатність знання (як загального, так і індуктивного чи епіричного) описати, пояснити світ а також вирішувати проблеми. Таке розуміння було характерне, для епохи просвітництва; 2) Епістемологічна позиція, що підкреслює апіорну основу пізнання і дедуктивних теорій; 3) Доктрини філософів XVII і XVIII ст. – Декарта, Спінози і Ляйбніца, згідно з якими, використовуючи дедуктивний метод, об'єднане знання може бути досягнуте лише розумом [Большой толковый социологический словарь (Collins). Т. 2. – М.: Вече, АСТ, 1999. – 528 с.].

**Романтизм (Romanticism)** . Романтизм як виразна система ідей сформувався наприкінці XVIII ст. в Німеччині як протест проти естетики неокласицизму, як один з аспектів просвітницького мислення. Романтизм набув поширення в історії, філософії, музиці, образотворчому мистецтві, політиці і, звичайно, літературі. Згадки про романтизм у політиці часто вважають за відображення поділів на напрями в літературі, тому романтизм не можна пов'язати ні з якою конкретною політичною системою або ідеологією. На думку мислителів Просвітництва, людська природа універсальна, або принаймні універсальне все найважливіше в ній, тож її можна проаналізувати на основі загальних законів, подібних до законів фізики. А на думку романтиків, це неможлива річ. Адже важить тільки унікальність і творчі здібності кожного індивіда, і їх неможливо звести до якоїсь низки загальних законів Одним з аспектів такого романтизму є відкидання природничих наук, принаймні коли їх застосовують до людства, а часом і взагалі. Однією зі складових такої відмови від універсальності є обстоювання з боку романтиків націоналізму, хоча попервах той націоналізм був радше культурний, ніж політичний, і вважав, що якась одна нація «краща» за іншу. У політичній сфері романтизм пов'язували з широким спектром поглядів: від лібералізму до крайніх форм авторитаризму [Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ.: За ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К.: Основи, 2005. – 789 с.].

**Соціалізація (від лат. *socialis* – суспільний)** – процес перетворення людської істоти на суспільного індивіда утвердження її як активної і дієвої сили; двосторонній процес засвоєння індивідом соціального досвіду (цінностей, норм, зразків поведінки) того суспільства, до якого він належить, і активного відтворення і збагачення системи соціальних зв'язків і відносин, у яких він розвивається.

**Утопізм (utopianism)** – вчення про ідеальну форму майбутнього суспільства [Большой толковый социологический словарь (Collins). Т. 2. – М.: Вече, АСТ, 1999. – 528 с.].

## ЗМІСТ

### ЗМІСТОВНА ЧАСТИНА ІІІ

ПОЛІТИЧНІ ВЧЕННЯ ВІД ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА ДО ВИНИКНЕННЯ МАРКСИЗМУ .....	3
--	---

#### Тема VIII. ПРОСВІТНИЦТВО — СВІТОГЛЯД XVIII ст. .... 3

1. ПРОСВІТНИЦТВО ЯК СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ФЕНОМЕН .....	4
2. РОМАНТИЗМ – РЕАКЦІЯ НА ПРОСВІТНИЦЬКИЙ РАЦІОНАЛІЗМ.....	8
3. СОЦІАЛІЗАЦІЯ НАУКИ.....	12

#### Тема IX. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ ФРАНЦУЗЬКОГО ПРОСВІТНИЦТВА..... 17

1. ПОЛІТИКО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ МАТЕРІАЛІЗМ.....	27
1.1. Політико-правова теорія Шарля-Луї де Монтеск'є.....	28
1.2. Суспільний договір Жана-Жака Руссо: історія, теорія, практика.....	42
2. СОЦІАЛІСТИЧНО-КОМУНІСТИЧНА УТОПІЯ ПРОСВІТНИЦТВА.....	69
2.1. Егалітаризм Габріеля-Бонно де Маблі.....	70
2.2. Раціоналістично-комуністична утопія Мореллі.....	86
3. ПОЛІТИКО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ АТЕЇЗМ І РАДИКАЛІЗМ .	106
3.1. Атеїзм і радикалізм Жана Мельє.....	107

#### Тема X. ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКА ПОЛІТИЧНА ДУМКА ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДОБИ ..... 135

1. ДЕМОКРАТИЧНИЙ РАДИКАЛІЗМ ТОМАСА ПЕЙНА .....	147
2. ЛІБЕРАЛЬНИЙ ДЕМОКРАТИЗМ ТОМАСА ДЖЕФФЕРСОНА .....	154
3. ТЕОРІЯ ФЕДЕРАЛІЗМУ А. ГАМІЛЬТОНА .....	165

#### Тема XI. ПОЛІТИЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДУМКА АНГЛІЇ..... 186

1. ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ АДАМА СМІТА .....	194
2. ВІКТОРІАНСЬКИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ ДЖОНА-СТЮАРТА МІЛЛЯ .....	207
3. ТЕОРІЯ ФЕДЕРАЛІЗМУ А. ГАМІЛЬТОНА .....	294

<b>ТЕМА XII. ПОЛІТИЧНІ ВЧЕННЯ ДОБИ ВЕЛИКОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ .....</b>	<b>301</b>
1. ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНІ ІДЕЇ ЖАНА-АНТУАНА ДЕ КОНДОРСЕ.....	306
2. ТЕОРІЯ КОНСЕРВАТИЗМУ ЕДМУНДА БЕРКА .....	315
<b>ТЕМА XIII. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ.....</b>	<b>346</b>
1. ІММАНУЇЛ КАНТ: МОРАЛЬ, ПРАВО, ПОЛІТИКА.....	356
2. ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ГЕОРГА-ВІЛЬГЕЛЬМА-ФРІДРІХА ГЕГЕЛЯ .....	367
<b>ТЕМА XIV. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ УТОПІЇ XIX СТ.....</b>	<b>388</b>
1. ПОЛІТИЧНИЙ ТЕХНОКРАТИЗМ І СЦІЄНТИЗМ КЛОДА-АНРІ ДЕ РУВРУА СЕН-СІМОНА.....	389
2. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРАГМАТИЗМ ФРАНСУА-МАРІ-ШАРЛЯ ФУР'Є .....	406
3. КОМУНО-РЕФОРМІЗМ РОБЕРТА ОУЕНА.....	426
4. РЕВОЛЮЦІЙНО-КОМУНІСТИЧНІ УТОПІЇ 30-50-Х РОКІВ XIX СТ. ....	443

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Федір Михайлович КИРИЛЮК

# ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ

ЗМІСТОВНА ЧАСТИНА III

**ПОЛІТИЧНІ ВЧЕННЯ  
ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС  
В 4-х ЧАСТИНАХ  
(ТРЕТЄ ПЕРЕВИДАННЯ)

*Друкується в авторській редакції*

Підписано до друку 08.03.2023 р. Формат 60x84 1/16.  
Друк цифровий. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.  
Ум. друк. арк. 28,75. Тираж 100 прим.

ТОВ «Центр учбової літератури»  
вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи  
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів  
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.



[Перейти на сайт](#) →